

# MAHALLIY BUDJET DAROMADLARINI KO'PAYTIRISHDA YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHNING AHAMIYATI

**Abdumalikov Abduxakim Abduvaliyevich**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti (TDIU)

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22668953>

Qabul qilindi: 1-sentabr 2026-yil • Ma'qullandi: 8-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 9-sentabr 2026-yil

Bugungi kunda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, davlat moliyaviy resurslarini ko'paytirish va hududlarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlashda mahalliy budjetlarning daromad bazasini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mahalliy budjetlar hududlarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini moliyalashtirish, aholi uchun zarur davlat va kommunal xizmatlarni ko'rsatish, infratuzilmani rivojlantirish, obodonlashtirish hamda ijtimoiy sohani qo'llab-quvvatlashning muhim moliyaviy manbasi hisoblanadi. Shu sababli mahalliy budjet daromadlarini ko'paytirish, mavjud daromad manbalaridan samarali foydalanish va qo'shimcha moliyaviy resurslarni safarbar etish davlat moliya siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mahalliy budjet daromadlarining shakllanishi hudud iqtisodiyotining real holati, soliq bazasining kengligi, tadbirkorlik faolligi, aholi daromadlari va iqtisodiy munosabatlarning qonuniylik darajasi bilan bevosita bog'liq. Iqtisodiy faoliyatning rasmiy sektorda amalga oshirilishi davlatga soliq va boshqa majburiy to'lovlar ko'rinishida moliyaviy resurslarni safarbar qilish imkonini beradi. Aksincha, xo'jalik faoliyatining bir qismi davlat nazoratidan va rasmiy hisobdan tashqarida amalga oshirilishi natijasida budjet tizimi potensial daromadlarning muayyan qismidan mahrum bo'ladi. Shu jihatdan yashirin iqtisodiyotni qisqartirish mahalliy budjet daromadlarini ko'paytirishning muhim va strategik yo'nalishlaridan biridir.

Yashirin iqtisodiyot deganda qonunchilikda belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tmagan, daromadlari to'liq hisobga olinmaydigan yoki davlatning fiskal va statistik nazoratidan chetda qoladigan iqtisodiy faoliyat shakllari tushuniladi. Bunday faoliyatning turli ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular norasmiy bandlik, daromadlarni yashirish, savdo va xizmatlar sohasidagi hisob-kitoblarni to'liq aks ettirmaslik, noqonuniy tadbirkorlik hamda boshqa iqtisodiy munosabatlarda namoyon bo'lishi mumkin. Yashirin iqtisodiyotning mavjudligi nafaqat budjet daromadlarining kamayishiga, balki sog'lom raqobat muhitining buzilishiga, mehnat munosabatlarining norasmiylashuviga va iqtisodiy resurslarning samarasiz taqsimlanishiga ham sabab bo'ladi.

Hududlar miqyosida yashirin iqtisodiyotni qisqartirish masalasi ayniqsa muhimdir. Chunki mahalliy budjetlarning daromad manbalari hududda yaratilayotgan iqtisodiy qiymat va amalga oshirilayotgan iqtisodiy operatsiyalar hajmiga bog'liq. Agar hududdagi iqtisodiy faoliyatning muayyan qismi rasmiy statistik va fiskal hisobdan chetda qolsa, mahalliy budjetning real daromad salohiyati to'liq namoyon bo'lmaydi. Natijada mahalliy davlat organlarining ijtimoiy va infratuzilmaviy loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlari cheklanadi. Shu sababli yashirin iqtisodiyotni qisqartirish mahalliy budjetlarning moliyaviy bazasini kengaytirish bilan bir qatorda, hududiy rivojlanishning institutsional shart-sharoitlarini ham yaxshilaydi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning muhim vositalaridan biri soliq ma'murchiligini takomillashtirish hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda soliq nazoratining an'anaviy usullaridan tashqari, raqamli texnologiyalar, elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa tizimlari, elektron to'lovlar va ma'lumotlar bazalarining integratsiyasidan foydalanish iqtisodiy faoliyatni

aniqlash va monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Mazkur mexanizmlar orqali daromadlarni yashirish holatlarini aniqlash, soliq majburiyatlarini bajarish darajasini baholash va soliq bazasini yanada aniq shakllantirish mumkin.

Shuningdek, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish faqat nazorat va jazolash choralariga asoslanmasligi kerak. Iqtisodiy faoliyatni rasmiylashtirish uchun qulay sharoit yaratish, tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatdan o'tkazish jarayonlarini soddalashtirish, davlat xizmatlarini raqamlashtirish, soliq hisobotlarini topshirishni yengillashtirish va tadbirkorlarga maslahat xizmatlarini ko'rsatish ham muhim ahamiyatga ega. Rasmiy faoliyat yuritishning iqtisodiy va institutsional afzalliklari oshirilgan taqdirda, xo'jalik yurituvchi subyektlarning qonuniy iqtisodiyotga qo'shilish manfaatdorligi kuchayadi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda naqd pulsiz hisob-kitoblarni kengaytirish ham muhim mexanizm sifatida qaraladi. Elektron to'lovlarning rivojlanishi xo'jalik operatsiyalarining shaffofligini oshiradi va iqtisodiy faoliyatni aniqroq hisobga olish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli to'lov tizimlarining rivojlanishi davlat organlariga iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va potensial soliq bazasini aniqlashda qo'shimcha axborot manbalarini taqdim etadi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, mahalliy budget daromadlarini ko'paytirish uchun faqat yangi soliqlar yoki qo'shimcha fiskal yuk joriy etish emas, balki mavjud iqtisodiy salohiyatni to'liq rasmiy iqtisodiyotga jalb qilish samaraliroq yondashuv hisoblanadi. Yashirin iqtisodiyotning qisqarishi natijasida yangi soliq to'lovchilar bazasi shakllanadi, amaldagi soliq to'lovchilarning real aylanmalari aniqroq aks ettiriladi va budget daromadlari barqarorlashadi. Shu bilan birga, iqtisodiy faoliyatning qonuniy maydonga chiqishi tadbirkorlar o'rtasida teng raqobat sharoitlarini yaratadi.

Shundan kelib chiqib, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi mahalliy budget daromadlarini ko'paytirishda yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning iqtisodiy ahamiyatini o'rganish, uning hududiy budget daromadlariga ta'sirini tahlil qilish hamda yashirin iqtisodiy faoliyatni kamaytirish orqali mahalliy budgetlarning daromad bazasini kengaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot doirasida yashirin iqtisodiyotning mahalliy budget daromadlariga ta'siri, uni qisqartirishning zamonaviy mexanizmlari va hududlarning moliyaviy barqarorligini oshirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar asosida xulosa qilish mumkinki, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish mahalliy budget daromadlarini ko'paytirishning muhim va uzoq muddatli mexanizmlaridan biridir. Hududlarda iqtisodiy faoliyatning rasmiylashtirilishi, soliq bazasining to'liq shakllantirilishi va mavjud iqtisodiy resurslarning qonuniy muomalaga jalb etilishi mahalliy budgetlarning daromad salohiyatini oshirish imkonini beradi. Shu sababli yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashni faqat nazorat tadbirlari sifatida emas, balki hududlarning moliyaviy mustaqilligi va barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan kompleks iqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Yashirin iqtisodiyotning mavjudligi mahalliy budgetlar uchun ikki tomonlama salbiy ta'sirni yuzaga keltiradi. Birinchidan, norasmiy iqtisodiy faoliyat natijasida davlat va mahalliy budgetlarga tushishi mumkin bo'lgan soliq hamda boshqa majburiy to'lovlar kamayadi. Ikkinchidan, norasmiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi subyektlar qonuniy faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar bilan teng bo'lmagan raqobat sharoitiga ega bo'lishi mumkin. Natijada rasmiy iqtisodiyotning rivojlanish rag'batlari susayadi va iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishi buziladi. Shu jihatdan yashirin iqtisodiyotni qisqartirish budget daromadlarini oshirish bilan birga, sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning asosiy yo'nalishlaridan biri iqtisodiy faoliyatni to'liq hisobga olish va soliq bazasini kengaytirishdan iborat. Buning uchun hududlarda faoliyat yuritayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlar, yakka tartibdagi tadbirkorlar, ko'chmas mulk va yer egalari, xizmat ko'rsatuvchi subyektlar hamda boshqa iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari to'g'risidagi ma'lumotlarni tizimli ravishda yangilab borish zarur. Turli davlat organlari o'rtasidagi axborot almashinuvi va ma'lumotlar bazalarining integratsiyalashuvi iqtisodiy faoliyatni aniqlash va potensial soliq bazasini baholash samaradorligini oshiradi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishda raqamlashtirish alohida ahamiyatga ega. Elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, elektron to'lov tizimlari, avtomatlashtirilgan soliq hisobotlari va raqamli monitoring vositalaridan foydalanish xo'jalik operatsiyalarining shaffofligini oshiradi. Mazkur texnologiyalar orqali iqtisodiy faoliyat hajmini aniqroq aniqlash, daromadlarni yashirish holatlarini kamaytirish va soliq majburiyatlarini bajarish darajasini nazorat qilish imkoniyati kengayadi. Natijada mahalliy budjetlarning soliq tushumlari uchun qo'shimcha manbalar shakllanadi.

Shu bilan birga, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish siyosatida ma'muriy va fiskal bosimni haddan tashqari kuchaytirishdan ehtiyot bo'lish lozim. Chunki yuqori ma'muriy xarajatlar, murakkab hisobot talablari yoki ortiqcha nazorat tadbirlari ayrim tadbirkorlarni norasmiy faoliyatga undashi mumkin. Shu sababli zamonaviy soliq siyosatida nazorat va rag'batlantirish mexanizmlarining maqbul nisbatini ta'minlash muhimdir. Tadbirkorlar uchun rasmiy faoliyat yuritishning qulayligi va iqtisodiy manfaatdorligini oshirish yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur yo'nalishda tadbirkorlik subyektlarini ro'yxatdan o'tkazish, soliq hisobotlarini topshirish va davlat xizmatlaridan foydalanish jarayonlarini soddalashtirish zarur. Elektron davlat xizmatlarining rivojlanishi tadbirkorlarning vaqt va moliyaviy xarajatlarini kamaytirib, rasmiy iqtisodiy faoliyatga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bundan tashqari, soliq qonunchiligi bo'yicha tushuntirish va maslahat xizmatlarini kuchaytirish, soliq to'lovchilarning huquqiy savodxonligini oshirish ham soliq intizomining yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishning yana bir muhim yo'nalishi naqd pulsiz hisob-kitoblarni kengaytirishdir. Elektron to'lovlarning ommalashishi iqtisodiy operatsiyalarning kuzatuvchanligini oshiradi va daromadlarni to'liq aks ettirish imkonini beradi. Shu bilan birga, elektron to'lov infratuzilmasining rivojlanishi aholiga va tadbirkorlarga qulaylik yaratib, rasmiy iqtisodiy munosabatlarning kengayishiga xizmat qiladi.

Mahalliy budjet daromadlarini ko'paytirishda yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bilan bir qatorda hududlarda iqtisodiy faollikni rag'batlantirish ham muhimdir. Yangi korxonalar tashkil etilishi, investitsiyalarning jalb qilinishi, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi rasmiy soliq bazasining kengayishiga olib keladi. Shu sababli yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi choralar bilan uyg'unlashtirilishi kerak. Bunda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, mahalliy budjet daromadlarini ko'paytirish uchun yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo'yicha quyidagi ustuvor yo'nalishlarni ajratish mumkin: iqtisodiy faoliyatni to'liq hisobga olish; soliq bazasini kengaytirish; raqamli soliq ma'murchiligini rivojlantirish; davlat organlari ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash; elektron va naqdsiz to'lovlarni kengaytirish; norasmiy bandlikni qisqartirish; tadbirkorlik faoliyatini qonuniylashtirishni rag'batlantirish; soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish hamda riskka asoslangan soliq nazoratini kuchaytirish.

Umuman olganda, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish mahalliy budjet daromadlarini oshirishning qo'shimcha emas, balki strategik ahamiyatga ega bo'lgan manbalaridan biridir. Mazkur jarayon orqali yangi soliq to'lovchilarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilish, mavjud soliq bazasini kengaytirish, budjet tushumlarini barqarorlashtirish va hududlarning moliyaviy mustaqilligini mustahkamlash mumkin. Eng muhimi, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash izchil iqtisodiy, institutsional va raqamli mexanizmlarga asoslangan holda amalga oshirilishi lozim. Bunday yondashuv mahalliy budjetlarning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, hududlarda adolatli raqobat muhitini shakllantirish, iqtisodiy shaffoflikni oshirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam zamin yaratadi.